

STÉPHANE MALLARMÉ

18. 3. 1842 – 9. 9. 1898

„Jeho idea byla veliká: byla to symbolizace celého světa slovem, byl to titánský pokus vyluštit smysl a podstatu světa z významu a umělecké filozofie slova.“ (F. X. Šalda)

„Prokletý básník“ Stéphane Mallarmé, vlastním jménem Étienne Mallarmé, patřil k nejvýraznějším básníkům francouzského symbolismu. Narodil se 18. března 1842 v Paříži jako syn úředníka. Matku ztratil v pěti letech a poté, co se jeho otec znovu oženil, vyrůstal Mallarmé u matčiny rodiny nebo ve školním internátu lycea v Sens, kde také dokončil svá středoškolská studia. Všechnu svou lásku a něhu směřoval k mladší sestře Marii, která bohužel předčasně zemřela v roce 1857. Právě trpké vzpomínky na neradostné dětství se podílely na básníkově sklonu k samotářství a meditaci. Podstatnou část svého života věnoval Mallarmé studiu a vyučování angličtiny, zbytek času zasvětil poezii. V letech 1862–1863 podnikl studijní cestu do Anglie, kde se seznámil s německou guvernankou Marií Gerhardovou (1835–1910), s níž se v Londýně 10. srpna 1863 oženil. V listopadu 1864 se manželům narodila dcera Geneviève a v létě 1871 syn Anatol, který ale v roce 1879 zemřel. V občanském životě byl Mallarmé skromný, nevýrazný, na veřejnosti málo se uplatňující středoškolský profesor angličtiny bez pedagogických zálib či úspěchů. Nejednou se pokoušel zaměnit své učitelské povolání za jiné a výnosnější. Skrovný plat doplňoval příležitostnými pracemi jako redaktor módního časopisu nebo autor jazykové příručky a publikace o antické mytologii. Od roku 1863 postupně působil jako profesor angličtiny v Tournonu, Besançonu a Avignonu. Roku 1871 byl po dvacetiměsíční dovolené jmenován profesorem na dnešním Condorcetově lyceu v Paříži.

Počátky rozsahem nevelké básnické tvorby Mallarméovy byly ovlivněny romantismem, pak dílem Ch. Baudelaira a E. A. Poea, jehož celé dílo přeložil (byl velkým obdivovatelem jeho poezie, to byl také jeden z důvodů, proč na sklonku roku 1862 odjel do Anglie, aby se pořádně naučil anglicky). Postupně Mallarmé přešel k vlastní básnické filozofii. Poezii považoval za smysl života a chápal ji jako „*sen a symfonii zvuků*“. Patřil k těm tvůrcům, kteří usilovali o syntézu slovesných, hudebních a výtvarných prvků v jediném díle. Spojováním a křížením asociací vytvořil dokonale propracovaný symbol, a protože snil o sblížení poezie s hudbou, velice dbal také na uspořádání slov a jejich instrumentaci (slova sdružuje podle jejich hudební spřízněnosti). V jeho verších přibývalo hermetičnosti a záměrné nejasnosti významu obsahu, řečí symbolů a hudebností verše chtěl dosáhnout „*čisté poezie*“, která je vyhrazena pouze zasvěceným. Odmítal popis věcí a jevů poznávaných smysly a usiloval o to, „*nelíčit věc, nýbrž dojem, jež utváří*“, jak uvedl v dopise Cazalisovi z roku 1864. Pojmenovat předmět znamená zároveň popřít jeho konkrétní přítomnost: „*Básník má stanout uprostřed myšlenek a obrazů seskupených úvahou: netoliko osvětlit jeden po druhém, ale jeden pomocí*

druhého... Tak vyplývá smysl z jejich dotyku nebo jejich vzájemného prolínání... Jmenovat předmět znamená potlačit tři čtvrtiny požitku z básně, jenž spočívá v štěstí znenáhla uhádnout; napovědět jej, toť sen,“ napsal Mallarmé později.

Vycházel často z nejjednodušších vjemů pozorovaného života (vějíř, váza, ruch na nádraží nebo na trhu apod.), aby je slovní analogií promítl do zcela jiné spojitosti a pokusil se tak odkrýt jejich ideální, nehmotný, konvencí utajený smysl. Doufal, že mu pomůže i násilné narušování obvyklého tvaru větné stavby, přemísťování větných členů, vypouštění komplementárních částic a rozdělování znamének znemožňujících čtenáři, aby se oprostil od tradicí naučeného sledování myšlenkového jádra a jeho dalšího rozvíjení. Proto se většina Mallarméových básní vymyká běžnému způsobu rozboru a výkladu. Básník sám připouštěl různé chápání svých veršů. Odtud plyne i nezdár některých Mallarméových překladatelů, kteří chtějí podržet doslovnou přesnost tlumočení. V úsilí přeložit každý detail bloudí v léčkách, jež básník vědomě nastražil.

V letech 1859–1860 napsal Mallarmé první básnickou sbírku romantické inspirace, nazvanou *Mezi čtyřmi zdmi*. Od počátku 60. let začal pod různými pseudonymy publikovat v tehdejších parnasistických časopisech. Vedle vlastních literárních prací vydával rovněž články o výtvarném umění. Roku 1866 vydal v Současném Parnasu deset básní, mezi jinými *Okna*, *Azur* a *Vítr a moře* (též přel. jako *Mořský vánek*). Současně pracoval na dvou velkých celcích, jejichž dohotovení mu trvalo několik let (Mallarmé byl velmi sebekritický a trvalo mu vždy dlouhou dobu, než prohlásil báseň za dokončenou): na lyrickém dramatu *Herodias* (1864–1867, vydáno až 1871), jež zůstalo ve fragmentárním stavu, a na *Faunově odpoledni* (1876). Zatímco práce na *Faunovi* byla pro Mallarméa spjata s letními měsíci, *Herodiadě* vyhradil zimu.

Scénická báseň *Herodias*, jež předjímalá Mallarméovy budoucí snahy o hlubinnou psychologii, obsahuje jen úvodní část (monolog chůvy), výjev mezi Herodiadou a chůvou a jedno lyrické intermezzo, Zpěv svatého Jana. Ve své pyšné a ledové čistotě *Herodias* nejspíše symbolizuje nedostižnou krásu, která básníka přitahuje. Avšak tato čistota je ohrožována temným osudem, který dívka uvězněná v abstraktním světě pouze tuší.

Faunovo odpoledne, uvedené podtitulem *Ekloga*, začal Mallarmé psát již v roce 1865, publikoval ho ale až v roce 1876. Báseň o 110 verších vyšla v bibliofilském vydání s Manetovými ilustracemi. Jde o lyricko-reflexivní monolog Fauna, jenž procítá ze spánku a přemítá, zda sen o dvou nymfách byl preludem nebo skutečností. Pokouší se této své vidině dát hudební či slovní tvar a dál rozvíjí konkrétní smyslové prožitky milostného okouzlení. V nejistém rozpomínání se stupňuje Faunovo vnitřní napětí, jež mu nakonec zabrání rozpoznat nepochybnou hodnotu jevů a citů. Teprve v osvobozujícím „zajetí“ iluze a fantazie se mu podaří vychutnat skutečnou radost a naplnit všechny touhy. Faunem se inspiroval mimo jiné Claude Debussy, který v roce 1894 zkomponoval preludium se stejným názvem.

Přehnaná sebekritika a malé sebevědomí zapříčinily mezi lety 1867–1873 pauzu v Mallarméově tvorbě. V roce 1873 vydal k uctění památky Théophilea Gautiera báseň *Pohřební přípitek*. O několik let později vyšla báseň *Náhrobek Edgara Poea* (1877), jíž básník vzdal hold jednomu ze svých literárních idolů. V sedmdesátých letech se Mallarmé sblížil s Manetem, se Zolou i Verlainem. Roku 1874 se usadil v pařížské ulici de Rome, kde v roce 1880 zřídil literární salon. Každé úterý se zde scházeli jeho přátelé, stoupenci a začínající básníci k literárním debatám, které měly zvláště od roku 1885 značný vliv na další vývoj básnického symbolismu. Mezi jinými tam byli Verlaine, Villiers de L'Isle-Adam, Whistler, Debussy, Rodin, Valéry, Gide, Claudel, Samain, Louÿs, Fort, Jammes, Ghil, Khan, Laforgue, Régnier, Jarry (později se vídali i v obci Valvins u Fontainebleau, kde Mallarmé pobýval od Velikonoc do Všech svatých). Než se Mallarmé stal duchovním otcem mladých symbolistů, byl až do roku 1885 málo známým a nepříliš oceňovaným básníkem. Pak se objevil ve Verlainově eseji Prokletí básníci a v Huysmansově románu Naruby, čímž bylo jeho jméno představeno širokému publiku. Mallarmé naproti tomu Huysmansovi vyjádřil své sympatie básnickou skladbou nazvanou *Prose* s podtitulem *Pour Des Esseintes* (1885) – podle jména hlavního hrdiny Huysmansova románu. Verlainovi rok po jeho smrti věnoval báseň *Tombeau* (*Náhrobek*, 1897).

K Mallarméovu nepříliš rozsáhlému dílu patří také sbírky *Album veršů v próze* (1887), *Sebrané básně* (1887), *Verše a próza* (1893), soubor esejů *Hudba a literatura* (1891) a jiné. Roku 1896 složil sonet nazvaný *Náhrobek Charlese Baudelaira*. Úvahy o poezii jsou obsaženy ve sbírce *Bloudění* (1897). Posmrtně vyšly sbírky *Básně* (1899), *Madrigaly* (1920), *Příležitostné verše* (1920) a skladby *Vrh kostek nikdy nezruší náhodu* (v Nezvalově překladu *Vrh kostek nikdy nevyloučí náhodu*, 1914) a *Igitur či Šílenství Elbehnonu* (1925).

Skladba *Vrh kostek nikdy nezruší náhodu*, na níž Mallarmé usilovně pracoval několik let, má složitou grafickou úpravu textu. V jedenácti volně uspořádaných sériích básnických obrazů Mallarmé poprvé využil možnost komponovat básnický text na plochu celé tiskové dvoustrany, přičemž podstatnou funkci mají různé velikosti a typy písma, rozmístění pauz i zvuková organizace jednotlivých verbálních skupin. Význam tedy nemají jen slova a písmena, ale i prázdné místo kolem nich.

Do češtiny Mallarméovo dílo překládali Jaroslav Vrchlický, Emanuel Lešehrad, Arnošt Procházka, Karel Čapek, Vítězslav Nezval či František Hrubín a další. Postupně tak vyšly i české výběry *E. Lešehrad* (1899), *Vtipné příběhy čili Básně v próze* (1908), *Souhvězdí* (1908), *Anekdoty či básně prosou* (1915), *Relikviář sv. Mallarméa* (1919), *Poezie* (1931, Nezval), *Dílo St. Mallarméa* (1948), *Souhlas noci* (1977), *Faunovo odpoledne a jiné básně* (1996, Hrubín, Pechar, Pelán).

V roce 1894 odešel Mallarmé do důchodu, aby se mohl věnovat svému „velkému dílu“. Téhož roku podnikl přednáškové turné po Belgii a uspořádal cyklus přednášek v Anglii. Na sklonku svého života, roku 1896, byl Mallarmé zvolen knížetem francouzských básníků. Tenkrát prý řekl: „*Jsem tím*

poněkud zaražen. Rozhodně se o mně mluví příliš, ačkoli žiji v tak přísném ústraní... Nejsem a nechci být mistrem... Tropí to kolem mne přílišný hluk a já zanevřu sám na sebe, protože zvučí tolik trub, které jsem nerozezněl. Každý literární obdiv má být tichý a němý.“ Smrt zastihla Mallarméa v malé vesnici Valvins, nedaleko Vulaines sur Seine, 9. září 1898. Pohřben byl v sousední vsi Samoreau, kde odpočívá spolu se svou manželkou Marií, dcerou Geneviève a synem Anatolem, jenž zemřel v osmi letech.

Poezie, jíž chtěl Stéphane Mallarmé rozbít těsné prostory lidského chápání, se ocitala ve vážném nebezpečí, že se stane v nejvyšší míře nesrozumitelnou, hermetickou a abstraktní a že právě tím pozbude své lidskosti a rozplyne se v mlčení nebo odcizení světu. Věděl, že cesta, kterou nastupuje, prakticky vylučuje jeho dílo z poznání srozumitelnosti běžného čtenáře, že se stává výsadou jen početné vrstvy lidí smýšlejících podobně jako on. Podle něho *„básníka lze pochopit jenom tehdy, jsme-li sami básníky nebo když se dovedeme jimi na chvíli stát... Budu nesrozumitelný tomu, kdo si mé dílo plete s novinami. Báseň je tajemství, k němuž klíč má čtenář ve své obraznosti...“*

(Zpracovala: Jana Bednářová)